

ПАМ'ЯТКИ ДОБИ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ У ВЕРХНЬОМУ ПОТИССІ

Й. К. Черкун

Ряд пам'яток V ст., в основному поодиноких поховань, у порубіжжі України, Угорщини та Словаччини були залишені германськими племенами. Ці групи населення приймали участь у походах союзу племен під верховенством гунів.

Велике переселення народів, початок якого припадає на рубіж IV—V ст. н. е., вплинуло на долю багатьох народів Європи. Рух готів з Причорномор'я на захід викликав ланцюгову реакцію, наслідком якої в процес переселення включилося багато інших племен та народностей. Це була епоха розкладу родового ладу і утворення короткочасних суперсоюзів племен, упадку ремесла та сільського господарства.

На всій території Карпатського басейну в ході етнічних міграцій з участю сарматських, германських, ранньослов'янських племен, втрачається політична стабільність та виникає ще більша етнічна розмаїтість. Вторгнення гунів зі сходу близько 379 р. в Римську імперію означало не тільки початок кінця римського володарювання в середньодунайській низовині, але й було передвісником падіння імперії. До середини V ст. пануюче становище в ареалі займають гуні, етнополітичний центр яких містився в межах річки Дунай та Тиси. Домінування гунів сприяло короткочасному затишшю на цих землях. Але вже після 455 р. (розгром гунів гепідами в Панонії) південно-східна Європа знову стає ареною жорстокої боротьби за гегемонію, головним чином між германськими племенами (гепіди, ругії, герули, скіри, остготи, лангобарди та ін.). Етнокультурні процеси першої половини I тис. н. е. торкнулися і північно-східної України Карпатської котловини — Верхнього Потисся, яка до цього часу перебувала осторонь основних історичних подій ареалу.

Цей регіон у III—IV ст. був густо заселений північно-фракійським субстратом — племенами культури карпатських курганів (II — поч. V ст. н. е.). На сьогодні тут відомо кілька сотень поселень пізньоримського часу, частина яких досягла 8—14 га (Петрово, Паладь-Комаровці, Берегово-IV та ін.¹). Сучасний стан досліджень дозволяє стверджувати, що їх мешканці — землеробсько-скотарські племена — мали досить високий рівень розвитку ремесел.

До кінця IV ст. більша частина цих поселень перестала існувати. Тільки на деяких з них, так званого прешовського типу (Михайлівці, Стреде над Бодроґом, Прешов та ін.), ще на початку V ст. продовжується життєдіяльність².

Загалом, археологічні пам'ятки V ст. на території Верхнього Потисся представлені 31-м пунктом місцезнаходжень поселень, поховань та поодиноких знахідок. У науковий обіг введено понад 40 поховань з 17 пунктів.

Історія вивчення цих пам'яток належить до кінця XIX — початку XX ст., коли було відкрито більшість багатих поховань епохи переселення народів. Головним чином це ґрунтові могили, випадково знайдені під час земляних робіт в с. Косино (1863), м. Кошіце (1866), м. Берегово (1906), с. Гава (1909). Вже першодослідники цих пам'яток намагалися визначити їх етнічну та племінну приналежність. Так, знахідки з багатого жіночого поховання, виявленого в піщаному кар'єрі на околиці с. Косино Т. Легоцький відніс до готських старожитностей V ст.³

Кошіцькі поховання вперше були опубліковані в «Археологічному віснику» Й. Міґаліком в 1894 р.⁴ На основі аналізу поховального ритуалу і супровідного інвентаря автор відніс їх до епохи Великого переселення народів. Але він помилково ідентифікував їх з аварськими старожитностями. У 1909 р.

при спорудженні каналу в с. Гава було знайдено ще одне багате жіноче поховання V ст. Відкриті матеріали — фібули, пряжки, намисто — були визначені А. Йоша як готські⁵. У 1911 р. в «Археологічному віснику» було опубліковано статтю Й. Гампела, де вперше поставлено питання про місце виробництва гавських фібул. Сам Й. Гампел вважав це поховання гепідським⁶.

Першу спробу звести матеріали періоду переселення народів у певну культурно-хронологічну групу зробив Й. Гампел ще у 1894 році⁷. Він опублікував усі відомі на той час пам'ятки V ст., що вже саме по собі було великою заслугою вченого. Друга така спроба була здійснена у повоєнні роки угорським вченим І. Боною⁸.

У 20-30 рр. XX ст. не було зроблено значних відкриттів по цьому періоду, тому дослідники старовини (Янкович⁹, Ейснер¹⁰) в своїх працях тільки відзначали пам'ятки, відкриті до них, не вдаючись до етнокультурного аналізу.

Протягом 1940-1980 рр. з'являлися різні повідомлення про новознайдені пам'ятки V ст. в Капушанах¹¹, Тісалеках¹², Ороші¹³ та публікації аналітичного характеру, серед яких найбільшу увагу привертають дослідження Й. Вернера та І. Бони. У статті Й. Вернера вперше найбільш ґрунтовно висвітлюються питання хронології та етнічної приналежності важливих для регіону комплексів з Тісалека, Гава, Косино, Капушани¹⁴.

Внесок І. Бони нараховує десятки статей, присвячених періоду Великого переселення народів. Ним було зібрано та проаналізовано відомості про всі пам'ятки V ст. на лівобережжі Верхньої Тиси, починаючи з кінця XIX ст. Розширене трактування подій IV—V ст. призвело до виникнення концепції про приналежність більшості пам'яток в регіоні германським племенам — гепідам¹⁵.

У вітчизняній історіографії пам'ятки Великого переселення народів на території Верхнього Потисся не знайшли свого відображення, за винятком монографії М. Ю. Смішко¹⁶, в якій згадується про наявність в Закарпатській області пам'яток V ст., та праці А. К. Амброза, де розроблена хронологія фібул двочленної конструкції з Косино та Тісалека¹⁷.

Таким чином, до цього часу археологічні пам'ятки V ст. у Верхньотиському регіоні, крім вказаної праці І. Бони, не дістали повного загально-регіонального осмислення. Тому дана публікація є першою спробою дати історико-археологічне осмислення цим пам'яткам. Необхідність такого аналізу продиктована перш за все тим, що розглядуваний період посідає проміжне місце між кінцем розвитку північнофракійської культури регіону та виникнення перших достовірних слов'янських старожитностей на рубежі V—VI ст.

Картографування пам'яток V ст. показало, що найбільша їх концентрація простежується на лівобережжі Тиси, в північно-західній частині Саболч-Сатмарської області Угорщини, де відомо 19 пунктів (рис. 1). І. Бона пояснює це тим, що в період найбільшої могутності гунів, після перенесення ними в 20-х роках V ст. своєї столиці до центру Карпатського басейну, з долини Кереша та Мароша були витіснені германські племена гепіди, які відступили на північ в район Верхнього Потисся, тим більше, що племінна верхівка сама хотіла віддалитися від гунського центру¹⁸. З цим відступом пов'язана поява гепідських пам'яток, представлених похованнями в Тісаєслар-Йегеш, Ракамас, Реткезберенч, Ниредьхаза, датованих 420—455 рр.¹⁹ В основному це жіночі інгумаційні могили з орієнтацією захід—схід та характерним для першої половини V ст. інвентарем: овальні бронзові пряжки, завушниці з багатогранним завершенням, двобічні кістяні гребені.

Висновок І. Бони про приналежність цих поховань гепідським племенам, очевидно, потребує аргументованіших доказів через відсутність матеріалів з поселень цього періоду, що значно обмежує можливості використання окремо взятих поховань для розуміння етнічних процесів Великого переселення народів у Верхньому Потиссі.

Про появу нового населення в регіоні у розглядуваний період свідчать матеріали з багатих жіночих поховань, майже невідомих там до початку V ст., за винятком «князівських» початку IV ст. у Цейкові²⁰ та Острованах²¹. Саме для гунської епохи характерний той сильний короткочасний ріст багатства

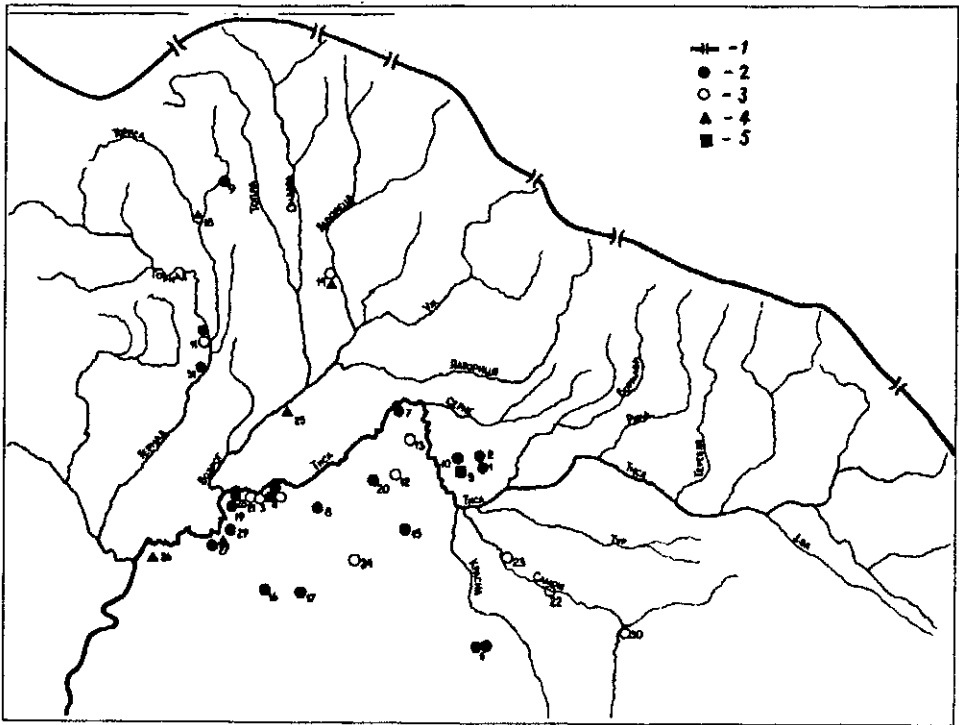

Рис. 1. Карта розташування пам'яток V ст. на території Верхнього Потисся:
 1 — Бакта; 2 — Берегово; 3 — Болшо; 4 — Гава-Венчелле; 5 — Геленеш; 6 — Діндешті;
 7 — Загонь; 8 — Ібрань; 9 — Капушани; 10 — Косино-Барабаш; 11 — Кошіце; 12 — Кішварда;
 13 — Мандок; 14 — Михайлівці; 15 — Ніркарас; 16 — Ніредьхаза; 17 — Орос; 18 — Прешов;
 19 — Ракамаз; 20 — Реткезбаренч; 21 — Саболч; 22 — Сату-Маре; 23 — Самоштатарфалва;
 24 — Секей; 25 — Стреде над Бодрогом; 26 — Тісадоб; 27 — Тісалеж; 28 — Тімар; 29 —
 Тісаєслар-Йегеш; 30 — Фінтиніле; 31 — Чана.

поховального інвентаря, який ми спостерігаємо на прикладі жіночих могил в Тісалеж²², Косино²³, Тімар²⁴, Діндешті²⁵, Болшо²⁶, Секей²⁷, Венчелле²⁸.

Не претендуючи на вичерпну характеристику всіх поховань V ст., виділимо найважливіші на наш погляд поховальні комплекси.

До інвентаря жіночого поховання в Тісалеж входили срібні фібули, довжиною 16 см, срібна пряжка з ромбоподібною обіймою, янтарне намисто, намисто з карнеолу та халцедону, срібні браслети та золоті завушниці з багатограничним завершенням, дуже модні у другій третині V ст.²⁹

Аналогічний набір предметів наявний і в похованні Косино-Барабаш. Крім срібної фібули (21 см), бронзової та срібної пряжок, янтарних та скляних намистин, золотих завушниць було знайдено дзеркало, глиняний глечик та рідкісний скляний бокал³⁰. В обох комплексах дуже схожі між собою фібули слугували тільки прикрасами одягу, що дуже характерно для V ст., а для застібання використовувалися прості срібні фібули або пряжки.

Й. Вернер датує фібули двочленної конструкції типу Косино-Тісалеж другою половиною V ст.³¹

Масивна рельєфна пряжка-фібула з ромбоподібною обіймою була знайдена в Кошіце³². Форма та орнамент (трикутники, концентричні кола, виімчасте різьблення) робить її спорідненою з пряжками в Косино та Тісалеж.

Скляний чашеподібний кубок з Косинського поховання (рис. 2, 7) був великою рідкістю для того часу, що теж говорить про знатність похованої жінки. Подібну посудину було знайдено в Капушанах (рис. 2, 11), де 1939 р. було відкрито 7 поховань V ст.³³ Обидві посудини належать до типу рідкісних дзвоноподібних кубків з маленькою ніжкою та накладними нитями. При зеленій основі відтінка вони мають блакитний пластинчастий декор. Кубок з Капушан датується першою половиною V ст. і вважається імпортом з Північного Причорномор'я³⁴. Крім Верхнього Потисся такі кубки засвідчені

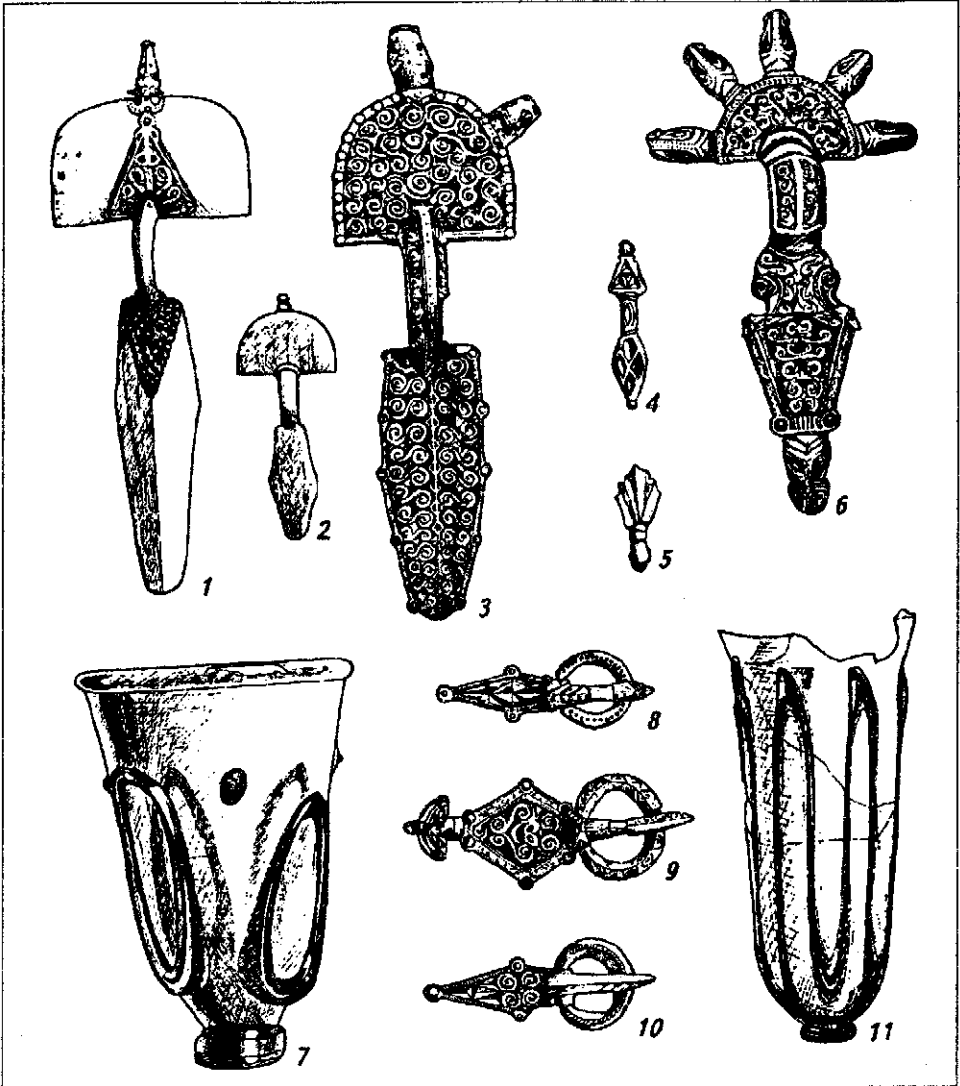

Рис. 2. Основні типи датуючих речей з поховальних комплексів:
 1, 7, 8 — Косино (за Т. Легоцьким); 2 — Кошіце (за Й. Мігаликом); 3, 9 — Гава (за Й. Вернером); 4, 5 — Бакта; 6 — Берегово (за Е. Бенінгером); 10 — Тісалець (за Й. Вернером); 11 — Капушани (за В. Будінські-Крчка).

тільки в Південно-Західній Словачії, Моравії та скандинавських поховальних комплексах V—VI ст.³⁵.

Вражають своїм багатством та розмірами знахідки жіночого поховання з Гава. Пара срібних позолочених фібул довжиною 30 см (рис. 2, 3), оздоблених спіральним орнаментом, починаючи з аналізу Й. Гампела у 1911 р., стала предметом дискусії вчених різних поколінь³⁶. У могильній ямі було знайдено: оригінальна пряжка пояса з зображенням людської маски (рис. 2, 9), бурштинове та золоте намисто пізньоантичного стилю, золоті лунниці, срібний черпак та щипці, якими користувалися знатні жінки тієї доби³⁷. Ювелірна техніка оформлення навських фібул поширюється на верхньотиських землях внаслідок культурних зв'язків з Панонією після 470 р. Таким спіральним орнаментом оздоблена і пара срібних позолочених фібул з комплексу знахідок кінця V ст. в Берегово (рис. 2, 6). Крім фібул до цього комплексу входили масивний золотий браслет, намисто з халцедону та бурштину, золоті завушниці з багатогранним завершенням, золота фібула у формі

орла, два золоті персні, глиняний посуд³⁸. Багатство знахідок свідчить про те, що поховання належало представникові племінної знаті.

Всі інші відомі поховання були менш помпезними і належали рядовим одноплемінникам. Прикладом можуть бути поховання, відкриті в Загоні, Кошці, Чана та Бакта. У Загоні в могилі біля скелета було знайдено намисто та пара срібних фібул, які датуються другою половиною V ст., оздоблених клиновим орнаментом³⁹. Інвентар могил в Кошці складався з фібули (рис. 2, 2), глиняного глечика, залізного ножа та пряжки⁴⁰. В трьох похованнях з с. Чана теж простежується небагатий супровідний інвентар: дві срібні фібули, два бронзові та два залізні персні, глиняний посуд та гребінь⁴¹.

На аналізі поховань в с. Бакта Берегівського р-ну хотілося б детальніше зупинитися, адже на території Верхнього Потисся з майже сорока поховань V ст. тільки ця група могил була виявлена та досліджена в ході стаціонарних розкопок. Це дало змогу зафіксувати стан та орієнтацію кістяків, розташування супровідного інвентаря, а також простежити всі інші деталі ритуалу.

Розкопки провадилися у 1987—1988 рр. експедицією УЖДУ. Поховання були відкриті біля підніжжя кургану, відомого у місцевого населення під назвою Сейпосоньдомб — Холм Красуні (діаметр 50, висота 6 м). Для всіх чотирьох могил характерна орієнтація кістяка захід-схід. Здійснені вони за ритуалом трупопокладення, у витягнутому стані на спині, на глибині 1,7 м від сучасної поверхні. Серед поховань було жіноче № 2 з найхарактернішим датуючим інвентарем. Кістяк середньої збереженості містився в ямі неправильної прямокутної форми (2,5 × 1,4 м) з заокругленими кутами (рис. 3). Супровідний інвентар складався з двох фібул (рис. 3, 2, 3), пряслиця (рис. 3, 1), двох намистин (рис. 3, 4, 5), бісеру (рис. 3, 6) та фрагмента бронзового ланцюжка (рис. 3, 7). Знахідки зафіксовано у верхній частині тіла та голови (рис. 3). Фібули лежали на ключицях голівками донизу. Пряслице чорного кольору, округле, діаметр 3,2, висота 2,1 см; фібула бронзова, типу Лева з залізним пружинним пристроєм, довжиною 6,3 см, оформлена тригранно-виїмчастим геометричним різьбленням; фібула з бронзи типу «цикада» з залізним пружинним пристроєм, довжиною 4,2 см; бурштинова намистина дископодібної форми, діаметр 2,2 см; скляна намистина світло-зеленого кольору, діаметром 0,9 см; бісер округлої форми чорного кольору, діаметр 2,5 мм. Зібрано 97 штук; фрагмент ланцюжка з бронзового дроту.

Фібули типу Лева значно поширені в Карпатському басейні. Вони відомі на 17 пам'ятках⁴² і в більшості випадків походять з поховань, в яких розташовані попарно на ключицях, донизу голівкою. Ношення фібул на ключицях засвідчено в італійському остготському королівстві та вестготському в Іспанії, а також в готських похованнях в Криму⁴³. На думку В. Бірбрауера, фібулу типу Лева можна розглядати не лише як виключно готську, але як загальну ознаку одягу всіх германських племен⁴⁴. Й. Вернер на основі великої кількості цих фібул в Криму вважає, що вони виникли у Південній Росії і в ході експансії остготів на Захід, поширилися в Карпато-Дунайських землях⁴⁵. Існує протилежна думка, яку захищає А. І. Айбабін, що ці фібули були завезені з Подунав'я до Криму⁴⁶.

У Верхньому Потиссі подібні фібули відомі з Кошці⁴⁷ та Финтиніле⁴⁸. Характерними для цієї епохи були також фібули — «цикади». Поодинокі екземпляри в регіоні були знайдені в Сату-Маре⁴⁹ та Ниредьхазі⁵⁰. На основі аналізу фібул та супровідного інвентаря групи поховань в с. Бакта можна датувати другою половиною V ст. На сьогоднішній день, беручи до уваги стан досліджень, важко визначити етнічну приналежність відкритих поховань.

Всі розглянуті вище поховання V ст. на території Верхнього Потисся є інгумацийними. Проте в регіоні відоме і поховання з трупоспаленням в Ніркарасі⁵¹. В могильній ямі біля залишків кремації було знайдено золоте чоловіче кільце для волосся та золота намистина — прикраси, які, як вважає І. Бона, характерні для східного вождя, похованого в кургані⁵². Мається на увазі поховання одного з воєначальників, що виділялися гунами для командування підвладними племенами. Але це припущення залишається гіпотетичним.

Порівняння розглянутих поховань V ст. дозволяє виділити спільні риси у

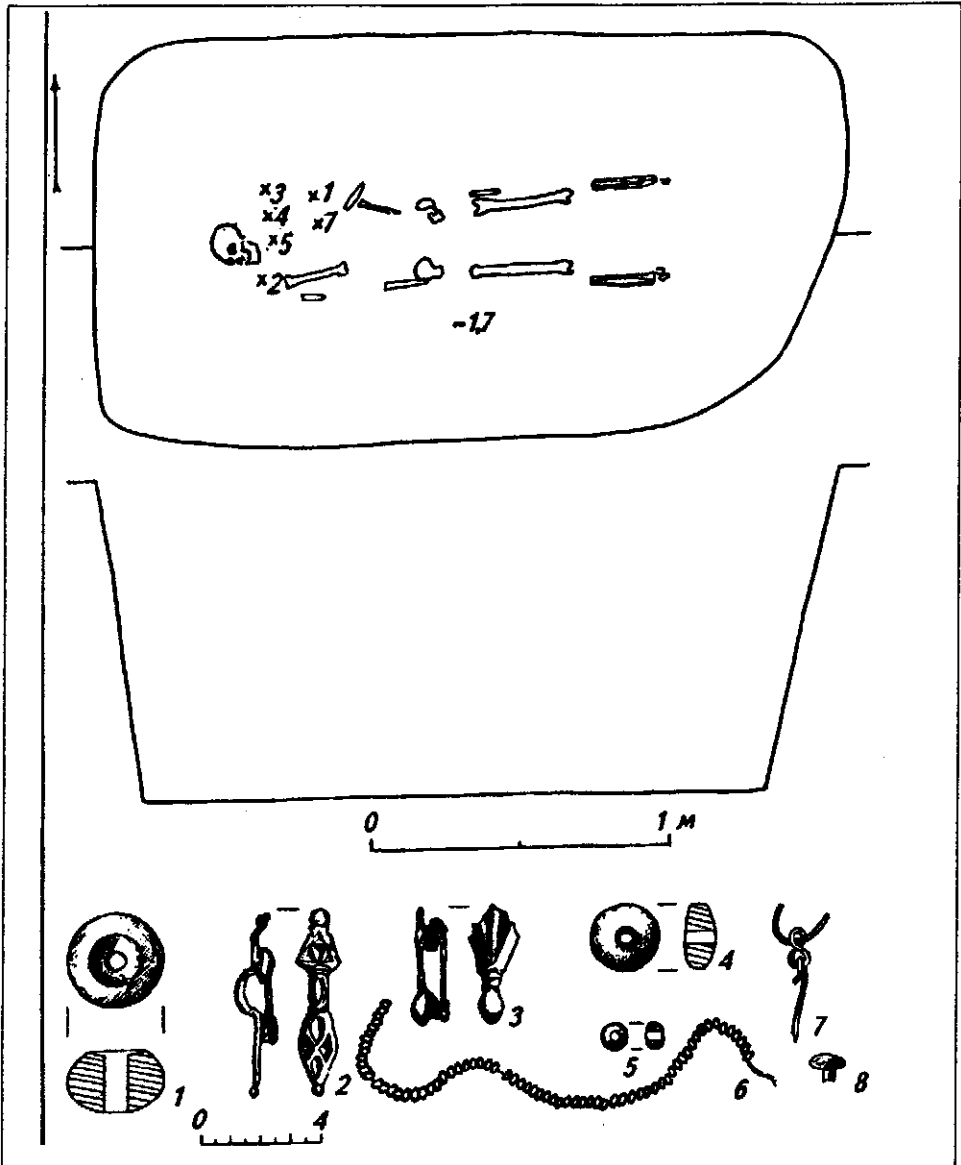

Рис. 3. Бакта. План та розріз поховання №2. Супровідний інвентар.

поховальних комплексах — наявність технологічно та стилістично єдиних фібул та пряжок, бурштинових та коштовних намистин; у обряді трупопокладення приблизно однакові глибини — від 1,5 до 1,8 м; орієнтація переважно захід—схід.

Щодо поселень V ст., то вони майже не відомі в регіоні, за винятком названих прешовського типу та IV ст. в Тісадоб та Тісале⁵³, які продовжували існувати і в гунський період.

На аналізі поодиноких знахідок ми не будемо окремо зупинятися, бо всі вони досить фрагментарні, погано документовані і можуть тільки незначною мірою доповнювати загальну картину старожитностей V ст.

Незважаючи на обмеженість досліджених поховальних пам'яток Верхнього Потисся, все ж можна вважати, що за характером поховального обряду та виявленого матеріалу вони вписуються в коло пам'яток германських старожитностей. Слід лише зазначити, що відсутність матеріалів з поселень, розташованих поблизу Гава, Берегово, Бакта, не дає можливості провести чіткішу їх етнокультурну та етносоціальну інтерпретації.

Аналіз фактичної основи поховальних пам'яток також дає змогу виділити деякі характерні риси історичного процесу V ст. в Верхньому Потиссі.

Основою життєдіяльності прийшлих племен регіону, на нашу думку, було кочове скотарство, можливо поєднане з примітивним землеробством, ремесло (особливо ювелірне) і торгівля. Часті міжусобні війни та постійні міграції етнічних груп були головним політичним фактором, який визначав соціально-економічну нестабільність Верхньотиського регіону протягом всього V ст. Починаючи з гунського періоду закономірним стало явище надмірного збагачення племінної верхівки під час загарбницьких походів та за рахунок великої данини, яку сплачував східноримський уряд гунському союзу племен (за даними 443 року вона становила 2 100 фунтів золота щорічно⁵⁴). В цей час поширюється і нова жіноча мода, для якої характерне використання масивних фібул та пряжок, намиста з коштовного каміння та бурштину. Потяг до зовнішньої пишності відображає характер завойовників. Змінюються мотиви, система оздоблення та структура ювелірних виробів. В ювелірній справі того часу було поєднано три важливі компоненти: старі германські форми прикрас, римські орнаменти та елементи нового італо-панонського стилю. Із знахідок Верхнього Потисся ці тенденції краще всього простежуються на фібулах та пряжках з Косино, Тісалець, Кошіце, Берегово (рис. 2) — справжніх шедеврах ювелірного мистецтва давніх ремісників. Вже з початку V ст. (золоті фібули з Геленешського кладу⁵⁵) вони мають виразний синкретичний характер. Незважаючи на великі розміри, фібули вражають пропорційністю форми та вишуканістю орнаменталістики. При довжині 21 см фібула з Косино (рис. 2, 1) має неповторно легкі та витончені лінії. Небагата орнаменталістика, пропорційно довершена маскою бичачої голови, робить цю фібулу унікальним зразком високого професіоналізму та майстерності давніх ремісників.

Серія стилізованих бичачих голів прикрашає також фібули з Гава Берегово (рис. 2, 3, 6). Можливо, бик був священною твариною, символом сили та могутності для племен, які через історичні обставини змушені були час від часу зніматися з облюбованих місць і вести кочовий спосіб життя. Привертає увагу ефектна орнаменталістика фібул з Гава Берегово (рис. 2, 6). S-подібні криві, концентричні кола складають враження ритмічного, хвилеподібного руху, що, на нашу думку, є спробою втілення однієї з основних рис германського звіриного стилю — підкорення звіриних мотивів загальній декоративній схемі.

Елементи стилізованого зооморфізму (бичачі маски на фібулах, звірині голівки на язичках пряжок), тригранно-виїмчасте різьблення, S-подібні криві — все це основні риси нової ювелірної справи, яка була результатом не тільки воєнної, а і духовної конфронтації двох різних світів, культури германських та гунських завойовників та традицій пізньоримського художнього ремесла провінцій.

Підсумовуючи сказане, можна відзначити, що особливістю розглянутих пам'яток Великого переселення народів у Верхньому Потиссі є те, що вони репрезентовані поодинокими похованнями, переважно з багатим супровідним інвентарем. Більшість їх сконцентрована на лівобережжі Верхньої Тиси, в районі Тісалець-Гава та на правобережжі — в районі Берегово-Геленеш. Таке розташування поховальних пам'яток у Верхньому Потиссі, очевидно, не випадкове, однак воно не може відображати реальної картини заселення цієї території протягом V ст. Очевидно, вони є свідченням лише короткотривалого просування деяких етнічних груп через цю територію. Їх існування можна пояснити винятковими обставинами (переселення племен, військові походи окремих груп) під час яких здійснювалися поховання. Населення, яке залишило ці пам'ятки, не включалося в ту виробничу діяльність, яка була основою господарства, на їх землях до початку періоду Великого переселення народів. Цим, на нашу думку, пояснюється відсутність поселень V ст. у Верхньому Потиссі.

Наведена нами характеристика старожитностей періоду Великого переселення народів, дозволила певною мірою заповнити той хіатус, який існував до недавнього часу в розумінні послідовності історичного процесу в Верхньому Потиссі. Між римським періодом і періодом слов'янізації цієї території не

було історичного вакууму. У Верхньому Потиссі в IV—V ст. проходили типові для всього Тисо-Дунайського басейну соціально-економічні, політичні та демографічні зрушення, які знаменували собою розпад родового ладу та формування ранньофеодальних державних утворень.

Примітки

- ¹ *Котигорошко В. Г.* Экономика населения северо-восточной части Карпато-Дунайского бассейна на рубеже и первых веков н. э. // Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н. э.— первой половины I тыс. н. э. на Юго-Западе СССР и сопредельных регионов.— Тез. докл. и сообщ.— Ужгород, 1985.— С. 26.
- ² *Budinsky-Kricka V.* Sidlisko z doby rimskej a zo zacatkov stahovania narodov v Prešove // SA.— 1963.— с. 1.— S. 5—58.
- ³ *Lehoczky T.* A mezőkaszonyi gót sir // AE.— 1897.— 17.— Old. 32—40.
- ⁴ *Mihalik J.* A kassai sírteletről // AE.— 1894.— Old. 77—78.
- ⁵ *Josa A.* A gavaí got lelet // MK.— 1910.— 4.— Old. 226—330.— 1—17 abra.
- ⁶ *Hampel J.* A gavaí sírlelet // AE.— 1911.— 31.— Old. 135—147.
- ⁷ *Hampel J.* A reggib középkor emlékei Magyarhonban. — Budapest.— 1894.— Т. 1.— 147 old.
- ⁸ *Bona J.* Szabolcs-Szatmar megye regeszeti emlékei I // Szabolcs-Szatmar megye műemlékei.— Budapest.— 1986.— Old. 15—91.
- ⁹ *Jankovich I. M.* Podkarpatká Rus v prehistorii.— Mukacevo.— 1931.— S. 39.— Т. 24—26.
- ¹⁰ *Eisner J.* Slovensko v praveky.— Bratislava.— 1933.— S. 210.
- ¹¹ *Budinsky-Kricka V.* Hrob z doby rimskej a st ahovania narodov v Kapusanoch // SA.— 1957.— C. 2.— S. 356—362.
- ¹² *Kovrig J.* A tiszalöki és a mádi lelet // AE.— 1951.— 78.— Old. 113—120.
- ¹³ *Kovrig J.* Propyläen Kunstgeschichte.— 1979.— IV.— S. 132.
- ¹⁴ *Werner J.* Studien zu Grabfunden des V. Jahrhundert aus der Slovakai und der Karpatenukraine // SA.— 1959.— VII.— S. 423—438.
- ¹⁵ *Bona J.* Op. cit.— Old. 69—76.
- ¹⁶ *Смішко М. Ю.* Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н. е.— К., 1960.— С. 7.
- ¹⁷ *Амброс А. К.* Фібулы юга европейской части СССР // Свод археологических источников.— Вып. Д. 1—30.— М., 1966.— С. 87—88.
- ¹⁸ *Bona J.* Op. cit.— Old. 71.
- ¹⁹ *Ibid.*
- ²⁰ *Beninger E.* Der Wandalenfund van Czeke-Cejkov // ANMW. — 1931.— 45.— S. 183—224.
- ²¹ *Beninger E.* Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei-Reichenberg-Leipzig.— 1937.— 58.— S. 145.
- ²² *Kovrig J.* A tiszalöki...— Old. 114—116.
- ²³ *Lehoczky T.* Op. cit.— Old. 33—37.
- ²⁴ *Hampel I.* Nepvándoriskori kincs Szabolcs-megyében // AE.— 1891.— 11.— Old. 91—92.
- ²⁵ *Nemeti J.* Acta Musei Napocensis.— 1967.— IV.— S. 499—506.— Kép. 1—7.
- ²⁶ *Beninger E.* Der westgotisch alanische Zug nach Mitteleuropa // Mannus-Bibliothek-Leipzig, 1931.— 51.— S. 17.— Abb. 3.
- ²⁷ *Hampel J.* A szabolcsmegyei muzeum II // AE.— 1871.— V.— Old. 81—85.— Kép. 11—12.
- ²⁸ *Bona J.* Op. cit.— Old. 73.
- ²⁹ *Kovrig J.* A tiszalöki... — Old. 114—116.
- ³⁰ *Lehoczky T.* Op. cit.— Old. 33—40.
- ³¹ *Werner J.* Op. cit.— S. 423—429.
- ³² *Kolnik T.* Rimske a Germanske Umenie na Slovensku.— Bratislava, 1984.— S. 265, 266.— Obr. 179.
- ³³ *Budinsky-Kricka V.* Hrob z doby rimskej...— S. 356—358.
- ³⁴ *Kolnik T.* Op. cit.— S. 263.— Obr. 141.
- ³⁵ *Werner J.* Op. cit.— S. 427, 428.
- ³⁶ Суть дискусії полягає у вирішенні питання, де були виготовлені фібули з Гава — в Панонії чи Тисо-Дунайських землях? Розгляд комплексів звертає увагу на усталеність форми та орна-

ментації фібул з Гава та Берегово, тому ми не виключаємо можливості існування загального центру виготовлення цих фібул в Тисо-Дунайських землях.

- 37 Josa A. Op. cit.— Old. 226—330.
- 38 Beninger E. Die germanischen...— S. 162.— Taf. 29, 30.
- 39 Dienes J. PF I 1960. 78 // AE.— 1960.— 87.— Old. 239.
- 40 Mihalik J. Op. cit.— Old. 77, 78.
- 41 Pastor J. Vychodne Slovensko na usvite dejin // Vlastivedný sbornik.— Kosice.— 1955.— T. I.— S. 134.
- 42 Holl A. Zwei völkerverwanderungszeitliche Fibeln aus dem Burgenland // ANMW.— 1983.— 85/A.— S. 46—51.— Abb. 2.
- 43 Bierbrauer V. Zu den Vorkommen ostgotischer Bügelfibeln in Raetia // BV.— 1971.— 36.— S. 133.
- 44 Ibid.— Old. 147.
- 45 Werner J. Op. cit.— S. 431.
- 46 Айбабин А. И. Погребения второй половины V — первой половины VI века в Крыму // КСИА.— 1979.— Вып. 158.— С. 23.
- 47 Werner J. Op. cit.— S. 429.
- 48 Horedt K. Der Goldföng von Moigrad // Germania.— 1977.— 55.— S. 18.
- 49 Hampel J. A Neuzetel Muzeum regiveg-ovrtalyanak gyarapadasa // AE.— 1897.— XVII.— Old. 277-278.
- 50 Bona J. Op. cit.— Old. 71.
- 51 Ibid.— Old. 72.
- 52 Ibid.
- 53 Ibid.— Old. 70.
- 54 Корсунский А. Р., Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств (до середины VI в.).— М., 1984.— С. 108.
- 55 Pulszky F. Magyarország archaeológiája.— 1897.—II.— Old. 51.— Кеп. 151.

Й. К. Черкун

ПАМ'ЯТНИКИ ЕПОХИ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДОВ В ВЕРХНЬОМУ ПОТІСЬСЬОМУ РАЙОНІ

Даний період в прикордонні України, Угорщини та Словаччини представлений 31 археологічним пам'ятником V в., в тому числі більше ніж 40 похованнями з 17 пунктів. Особливий інтерес представляють самотні поховання з багатим інвентарем — так звані «княжескі». Чотири захоронення були досліджені експедицією Ужгородського університету у с. Бакта. По знахідкам фібул різних типів їх можна віднести до другої половини V в. Крім трупоположень на цій території відомо також поховання з кремациєю, в якому виявлені золоте кільце та бусина. Поселення цього часу в Верхньому Потісському районі практично відсутні.

Розглядавані пам'ятники повністю вписуються в коло германських древностей. Обогащення племенної верхушки походило за рахунок дані, выплачуваної гуннському союзу племен східноримським урядом. Декорації цього періоду з'єднують старі германські форми, римські орнаменти та елементи нового італо-паннонського стилю. По думці автора, зафіксована археологічна ситуація свідчить про відсутність стійкої осідлості в Верхньому Потісському районі протягом V в. Поховальні пам'ятники, очевидно, були залишені різними етнічними групами, що перебували в процесі переселення.

I. K. Cherkun

RELICS OF THE EPOCH OF GREAT MIGRATION OF PEOPLES IN THE UPPER TISSA AREA

The period in question in bordering territories of Ukraine, Hungary and Slovakia is represented by 31 archaeological monuments of the 5th cent., including over 40 burial places from 27 populated areas. Solo burials with rich relics, the so-called «prince» graves, are

of particular interest. Four burials were investigated by expedition of the Uzhhorod University near vil. Bakta. Findings of various fibules have permitted attributing them to the second half of the 5th cent. Besides graves with corpses, there is a burial with cremation in this territory. A golden ring and a golden bid were found there. There are practically none settlements of that period in the Upper Tissa area.

The relics of concern are quite well blend with a range of German antiquities. Tribe leaders enriched themselves at the expense of a tribute paid to the Hunian union of tribes by the east-Rome government. Adornments of that period combine old German shapes, Roman ornaments and elements of the new Italian-Pannonian mode. In the author's view, the archaeological situation stated testifies to the absence of constant settled life in the Upper Tissa area during the 5th cent. Burial relics mere, apparently, left by various ethnic groups which were in the process of migration.

Одержано 6.12.93.

ТЕХНОЛОГІЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ВИТОКИ ЮВЕЛІРНОГО СТИЛЮ МЕТАЛЕВИХ ПРИКРАС ПАСТИРСЬКОГО ГОРОДИЩА

О. М. Приходнюк

В статті розглядаються питання технології виготовлення металевих прикрас з Пастирського городища та визначаються витoki пастирського ювелірного стилю. Робиться висновок, що на Пастирському мешкали висококваліфіковані майстри — переселенці з Нижнього Подунав'я.

Серед ранньосередньовічних старожитностей Східної Європи за археологічними комплексами вирізняється Пастирське городище кінця VII — середини VIII ст., розташоване в Дніпровському покордонні Лісостепу і Степу поблизу с. Пастирського Смілянського району Черкаської області. Переважна більшість археологічних пам'яток цього часу представлена поселеннями, основним заняттям мешканців яких було сільськогосподарське виробництво. Натомість Пастирське городище репрезентує ремісничий осередок, де працювали висококваліфіковані ремісники — гончарі, ковалі та ювеліри. Їх продукція вигідно вирізняється серед виробів східних слов'ян своєю якістю. Наприклад, на всіх східнослов'янських пам'ятках означеного часу домінувала ліпна, груба кераміка. В той же час на налому городищі переважали високоякісні гончарні вироби, які лише іноді трапляються на інших слов'янських пам'ятках, куди вони потрапили з Пастирського. Значно вищої якості та ширшого асортименту були вироби з чорних металів. На городищі виявлено навіть кузню з повним набором ковальських інструментів¹. Однак Пастирське, яке привертає увагу дослідників вже протягом майже цілого століття, насамперед відоме за знахідками великої кількості ювелірних виробів з бронзи, срібла та золота². На території городища знайдено кілька скарбів жіночих прикрас. Масовість таких знахідок та наявність багатьох прикрас, виготовлених за одним шаблоном та однією моделлю, вказує на їх місцеве виробництво. Це відзначав ще В. В. Хвойка³.

Відомо, що ковальська справа та ювелірна обробка кольорових металів спочатку концентрувалася в руках одних і тих самих ремісників. Однак це не стосується ремісників Пастирського. Там окремо здійснювалася обробка чорних та кольорових металів. На користь цього свідчить те, що в кузні Пастирського городища не було інструментів, сировини для ювелірної справи. Але такі інструменти було знайдено в 1991 р. при дослідженні великої сб-

© О. М. ПРИХОДНЮК, 1994